

נסיון לשחזור שיטת הרמב"ם בענין קידושי כסף. הרב אלישע פיקסלר

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. הצגת הבעיה
- ג. קידושי כסף הם מהתורה
- ד. קידושי כסף הם דברי סופרים ותוקפם מדרבנן
- ה. הוכחות מדברי הרמב"ם עצמו מהו תוקף קידושי כסף
- ו. המקורות השונים לקידושי כסף והיחס ביניהם
 1. דף ב' ע"א
 2. דף ג' ע"ב
 3. דף ד' ע"ב
- ז. הגזרה שוה "קיחה קיחה" סבוראית ולא מדברי אמוראים
- ח. המקורות השונים לקידושי כסף בכתבי ברמב"ם
 1. פירוש המשניות
 2. ספר המצוות
 3. הלכות אישות
- ט. פתרון השאלה מדוע וכיצד חזר בו הרמב"ם לגבי קידושי כסף
- י. סיכום

א. הקדמה

נושא זה זכה כבר להתייחסויות רבות ולפירושים שונים ביחס למספר שאלות בסיסיות בדברי הרמב"ם, כגון: מה הפירוש המדויק של המינוח "דברי סופרים" בדבריו, מה ההבדל בין קידושי שטר לקידושי כסף, האם הרמב"ם חזר בו ביחס לקידושי כסף וכדומה¹. לכן מאמר זה יתייחס רק בקצרה לנקודות אלו ובעיקרו יופנה המאמץ לנסיון שיחזור ההבנות השונות שהיו לרמב"ם בסוגיות הגמרא בנושא קידושי כסף ומעמדם, עד השלב הסופי של גיבוש מסקנותיו.

1. יעויין בהלכות אישות פ"א ה"ב ובנו"כ על אתר וכן בספר המפתח שברמב"ם פרנקל על הלכה זו.

ב. הצגת הבעיה

הרמב"ם בהלכות אישות א,ב כשבא להציג את שלוש הדרכים בהם נקנית האישה, כותב:

"...באחד מג' דברים האישה נקנית...בביאה ובשטר מן התורה ובכסף מדברי סופרים..."².

הרמב"ם מבחין, איפוא, בין קידושי שטר וביאה מחד, לקידושי כסף מאידך, רבים וטובים כבר עמדו ותהו מאין הבחנה זו ומהן השלכותיה. לגבי פתרון הבעיה, ניתן לומר באופן כללי שנחלקו המפרשים לשתי סיעות: זו הנותנת לקידושי כסף מעמד של קידושי תורה וזו הנותנת להם מעמד של דרבנן.

ג. קידושי כסף הם מהתורה

זהו, כאמור, פתרונה של הסיעה הראשונה אותה מייצגים הרב המגיד¹ והכסף משנה¹: אכן תוקף קידושי כסף הוא מהתורה כמו בקידושי שטר וביאה, אלא שנקראו מדברי סופרים, כיון שדבר שנלמד מהתושב"ע ולא נכתב בפירוש בתושב"כ - נקרא בפי הרמב"ם "מדברי סופרים", אך אין שום הו"א שאלו קידושין מדרבנן בלבד³ ולמעשה אין כל הבדל בין סוגי הקידושין.

בדרך זו הלכו גם רבים אחרים: התשב"ץ⁴ בין הראשונים, ומהאחרונים: בעל דורות ראשונים⁵ ולאחרונה: הרב נחום רבינוביץ, ראש ישיבת מעלה אדומים⁶ והרב יצחק שיל"ת⁷.

ד. קידושי כסף הם דברי סופרים ותוקפם מדרבנן

זוהי, כאמור, הסיעה השנייה המפרשת את דברי הרמב"ם שאכן סובר שתוקף קידושין אלה הוא מדרבנן וזהו הפירוש המדויק של המילים "מדברי סופרים".

2. וכ"כ בהלכות אישות פ"ג ה"כ.

3. ונפק"מ לענין מנין המצוות שדבר שהוא מדברי סופרים לא נכלל בכלל תרי"ג מצוות אך תוקפו - מהתורה.

4. ח"א סימנים א' ו- קנ"א

5. שם ח"ד עמ' 542 - 514

6. במאמרו "על דברי סופרים שתוקפם מדאורייתא במשנת הרמב"ם" התפרסם בספר "הגות".

7. בהערותו הארוכה המופיעה באיגרת לר' פנחס הדיין. עיין אגרות הרמב"ם שבתרגומו כרך ב' עמ' ת"נ- תנ"א ונדחק מאוד בפירוש דברי ר"א בן הרמב"ם.

ההסבר לדבריהם הוא שלדעת הרמב"ם דבר הנלמד ב"ג מידות אכן תוקפו מדרבנן, כפי שעולה מדבריו בשורש השני בספר המצוות, וכיון שקידושי כסף למדנו ע"פי דברי הגמרא בקידושין דף ב' ע"א מ"ק"יחה - ק"יחה" משדה עפרון - לכן תוקף הקידושין מדרבנן.

בין מייצגי עמדה זו ניתן למצוא את: ר"א בן הרמב"ם⁸, הרמ"ך⁹, הרמב"ן¹⁰, ולאחרונה ד"ר ד. הנשקה¹¹ והרה"ג הרב קאפח¹².

כמובן, אי אפשר לציין סקירה זו מבלי להפנות לספרו של הרב י. נויבואר "הרמב"ם על דברי סופרים" (הוצאת מוסד הרב קוק תשי"ז) הבוחר שיטות אלו ומסכמן.

הבחנה זו עוררה באופן ברור קושיות עצומות ובראש ובראשונה שלא מצאנו זכר בסוגיות הש"ס להבחנה זו ואין שום רמז לכך שקידושי כסף יתפסו רק מדרבנן. על פי דברי ר"א בן הרמב"ם⁷, אכן גם הרמב"ם הרגיש לבסוף קושיות אדירות אלה לכן חזר בו והגיה ששלושת דרכי הקנין הם מהתורה - עדות שמשום מה בחר הכסף-משנה¹ שלא לקבלה.

ה. הוכחות מדברי הרמב"ם עצמו מהו תוקף קידושי כסף

לעני"ד, עיון בדברי הרמב"ם עצמו במספר מקומות מוביל למסקנה הבלתי-נמנעת שאכן סבר שקידושי כסף תוקפם מדרבנן עד שחזר בו כעדות בנו. 1. דבריו בשורש השני - העוסקים במעמדם של דברים הנלמדים ב"ג מידות: "...שכל מה שלא תמצאהו כתוב בתורה, ותמצאהו בתלמוד שלמדוהו באחת מ"ג מידות...אם לא יבארו זה ולא דיברו בו הנה הוא מדרבנן"

8. הובאו דבריו בכסף משנה על אישות פ"א ה"ב.

9. הגהות הרמ"ך פ"א ה"ב מהלכות אישות, בהוצאת רמב"ם פרנקל.

10. מהשגותיו על דברי הרמב"ם בשורש השני בספר המצוות עולה בבירור שכך הבין את דברי הרמב"ם. כמובן, לרמב"ן עצמו שם שיטה אחרת בנידון.

11. במאמריו ב"סיני" צ"ב, ק"ב, ק"ח. לדבריו אע"פ שקידושין אלה תוקפם מדרבנן, הם מועילים גם לדיני דאורייתא, כפי שכתב ה"לב שמח" לגבי קידושי שטר. עפ"י יסוד זה תורצו רוב הקושיות על הרמב"ם מפשט הסוגיות הקובעות שקידושין אלה מועילים מהתורה אע"פ ש"דברי סופרים" כוונתם מדרבנן.

12. הילכות אישות, הקדמה להלכות במהדורתו, אות ה' בפירושו שם.

וכיון שלגבי קידושי כסף נאמר שלמדים מ"קיחה - קיחה" משדה עפרון ולא נאמר באופן מיוחד שתוקף הלימוד דאורייתא - ממילא הוא מדרבנן.
 2. בתשובתו המפורסמת המסבירה את דעתו לגבי ההבדל בין קידושי כסף וקידושי שטר וביאה¹³ כותב הרמב"ם:

"מפני מה אמרתי שקידושי ביאה ושטר מדאורייתא וקידושי כסף **מדרבנן**..."

ובהמשך שם כשבא להסביר מדוע קידושי שטר הם מהתורה:
 "...שודאי כך הייתי אומר שהכסף והשטר **מדבריהם**, הואיל ומן הדין באו לולא..."

ואז מסביר מדוע שטר מהתורה, אך נשאר במסקנתו שקידושי כסף "מדבריהם". על-כן נראה ששפתי הרמב"ם ברור מיללו וקידושי כסף, כיון שנלמדים מ"קיחה-קיחה", תוקפם מדרבנן. לאור זאת השאלה שעלינו לדון בה עכשיו היא: **כיצד** יכול היה הרמב"ם לחזור בו ולכתוב שקידושי כסף הם מהתורה? הרי סוף כל סוף, עדיין נשאר הלימוד מגזירה שוה? אמנם, ישנן קושיות בלתי מבוטלות על כך אך, לכאורה, אין מה לעשות??

1. המקורות השונים לקידושי כסף והיחס ביניהם

כדי לפתור בעיה זו עלינו לזכור מהם המקורות המופיעים בגמרא לקידושי כסף. ישנן שלוש סוגיות בהם מופיע ענין זה:

1. דף ב' ע"א:

"וכסף מנלן? גמר קיחה קיחה משדה עפרון..."

2. דף ג' ע"ב:

"בכסף מנלן? אמר רב יהודה אמר רב דאמר קרא 'ויצאה חנם אין כסף' - אין כסף לאדון זה, אבל יש כסף לאדון אחר ומנו? אב".

3. דף ד' ע"ב

"ותנא מייתי לה מהכא דתניא 'כי יקח איש אישה...אין קיחה אלא בכסף' וכן הוא אומר 'נתתי כסף השדה קח ממני' "

13. אגרות הרמב"ם מהדורת הרב שיל"ת כרך ב' עמ' תנ"א - תנ"ד, מצוטטת בהשגות הרמב"ן על השורש השני בספר המצוות. שו"ת הרמב"ם סימן שני"ה.

ובהמשך שם מסבירה הגמרא את הצורך גם בפסוק "כי יקח" וגם ב"ויצאה חינם".

רש"י (דף ד' ע"ב ד"ה ותנא) מזהה בין מקור 1 למקור 3 וא"כ לדבריו יש לנו שני מקורות שכבר הגמרא הסבירה את נחיצות שניהם והיוצא מצריכותא זו שאת עצם הקידושין לומדים מ"כי יקח".

למרות דבריו של רש"י, נראה שניתן לפרש שיש כאן שלושה מקורות שונים ואין זהות בין מקור 1 למקור 3, ולא לחינם במקור 3 לא מוזכרת הגזירה שוה אלא הפסוק משדה עפרון מובא רק כמעין אסמכתא שקיחה פירושה לקיחה בכסף. הירושלמי בריש המסכת בבואו לדון במקור קידושי כסף, התעלם גם הוא מהגזירה שוה הזו וכתב:

"בכסף מנין? כי יקח' מגיד שנקנית בכסף"

א"כ ברור שהירושלמי למד שפירוש המילה "יקח" המופיעה בפסוק פירושה הוא לקיחה בכסף ללא הגזרה - שווה. יתכן א"כ שהסוגיה בדף ד': זהה לירושלמי הנ"ל.

ז. הגזרה שוה "קיחה קיחה" סבוראית ולא מדברי אמוראים

כבר הראשונים¹³ עמדו על כך שהסוגיות הראשונות במסכת אינן מדברי האמוראים אלא תוספת סבוראית, ובריטב"א¹⁴ מופיע שזה אפילו מדברי רב הונא גאון. רב שרירא גאון אומר במפורש שהתוספת היא עד דף ג': " בכסף מנלך ". לפי זה, האיזכור המפורש של גזרה שוה של "קיחה קיחה" הוא מדברי הסבוראים וכיון שבירושלמי אין תוספת סבוראית זו לכן שם לא מופיעה הגזרה שוה. דבר זה מחזק את הנאמר לעיל שהגמרא בדף ד': (מקור 3) אינה זהה לגזרה שוה וכי היא לומדת את קנין הכסף באשה מהמילה " קיחה" לא ע"י גזרה שוה אלא כדיוק מהפסוק. לאור דברים אלה, עולה מאליה נקודה משמעותית שכן אם הגמרא דף ד': אינה זהה לגזרה שוה " קיחה קיחה ", א"כ מקור קידושי כסף לא חייב להיות מגזרה שוה ואז אפשר לומר גם לרמב"ם שתוקף הקידושין הוא מהתורה !!!.

על כן, צריכים אנו לבדוק מה המקורות לקידושי כסף כפי שציננס הרמב"ם.

14. עיין איגרת רב שרירא גאון, וברמב"ן ובריטב"א קידושין ג':.

ח. המקורות השונים לקידושי כסף בכתבי הרמב"ם

מעיון בכתבי הרמב"ם עולה נקודה מעניינת מאוד: הרמב"ם כתב בכל פעם מקור אחר לקידושי כסף!!

1. פירוש המשניות¹⁵

"ולמדנו שהיא מתקדשת בכסף לפי שנאמר "כי יקח איש אישה" ונאמר בעפרון "נתתי כסף השדה קח ממני", גמר "קיחה קיחה" וכן בתשובתו שצוינה לעיל ג"כ כתב הרמב"ם את הגזרה שוה כמקור לקידושי כסף.

2. ספר המצוות¹⁶

"וכן למדנו שהיא נקנית בכסף מאומרו באמה עבריה "אין כסף" אמרו אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר ומנו אב".

3. הלכות אישות¹⁷

"וכן הכסף... שנאמר כי יקח איש אישה ואמרו חכמים לקוחים יהיו בכסף שנאמר נתתי כסף השדה קח ממני".

ט. פתרון השאלה מדוע וכיצד חזר בו הרמב"ם לגבי קידושי כסף

הדברים לעיל נותנים בידינו קצה חוט כדי לפתור את שאלתנו. בתחילה אכן סבר הרמב"ם שמקור קידושי כסף הוא "קיחה קיחה" משדה עפרון וכלשונו בפירוש המשנה, שכידוע חיברו בבחרותו. כיון שכך, סבר הרמב"ם שקידושי כסף הם מדרבנן וכדבריו במהדורה הראשונה ב"ד החזקה. יתכן גם לומר שבשל זה זיהה הרמב"ם - כמו רש"י - את הגמרא בדף ד': לזו בדף ב' ע"א ולכן ברור היה לו שקידושי כסף נלמדו מגזרה שוה. בשלב מאוחר יותר - וכנראה מכח הסוגיות שלא רמזו על כך שקידושי כסף הם מדרבנן - שינה הרמב"ם את לימודו, הבין שהגמרא בדף ד': דומה יותר לירושלמי שלא מזכיר את הגזרה שוה ולכן אין זה לימוד של גזרה שוה אלא של דיוק ופירוש מילה בפסוק שזהו לימוד שתוקפו מדאורייתא, ואכן, הציטוט לעיל מהלכות אישות¹⁷ מזכיר ודומה לגמרא בדף ד': ללא איזכור

15. קידושין דף א', ע"א.

16. מצוות עשה ר"ג.

17. פרק ג, כ

הגזרה שוה !! כיון שכך, יכול היה הרמב"ם לחזור בו ולכתוב שגם קידושי כסף הינם מהתורה¹⁸. וכאן צריך להדגיש: דיוק זה מהפסוק ברור שתוקפו מהתורה, כיוון שזה שונה מלימוד בעזרת יג' מידות. בהקדמתו למשנה חילק הרמב"ם את התשבע"פ ל-5 חלקים והחלק הראשון כדבריו הוא:

"פירושים מקובלים מפי משה ויש להם רמז בכתוב ואפשר להוציאם בדרך סברא..."¹⁹

לע"ד נראה שהדיוק מהפסוק "כי יקח" - מלמד שנקנית בכסף" שייך לקבוצה זו ועל-כן תוקפו מהתורה בניגוד לגז"ש אותה מסווג הרמב"ם כשייכת לקבוצה השלישית מ-5 הקבוצות הנ"ל.

י. סיכום

1. למרות שחלקו רבים מה כוונת הרמב"ם כשכתב כקידושי כסף הינם "מדברי סופרים" הדבר ברור לנו שכוונת הדברים שזה מדרבנן.
2. הרמב"ם כתב כך כיוון שסבר שקידושי כסף נלמדים מגזרה שווה "קיחה קיחה".
3. הסוגיה בדף ד': אינה זהה לדעת הרמב"ם במסקנה לנאמר בדף ב' ע"א שזו רק סוגיה סבוראית.

18. לא ברור לי מתי כתב הרמב"ם את ספר המצוות וראה במקור "אין כסף" את המקור המרכזי לקידושי כסף. הרה"ג הרב קפאח שליט"א בפירושו להילכות אישות שבמהדורתו אות ה', דן בנושא זה וטוען שספר המצוות נכתב אחר מהדורה קמא של פירוש המשנה ולפני תשובתו בסימן שני"ה דלעיל, וקובע הרב קפאח שם שישנם שלושה שלבים בתורת הרמב"ם בנושא תוקף קידושי כסף ושטר. אך צריך להעיר שדברים אלו תלויים בתרגום דברי הרמב"ם שכן הרב קפאח בתרגמו את דברי הרמב"ם במ"ע רי"ג תירגם "אלא קידושין דאורייתא אינם אלא בביאה" וא"כ יוצא שסבר הרמב"ם בשלב זה שהן קידושי כסף והן שטר אינם מהתורה ולכן קבע הרב קפאח שספר המצוות נכתב בשלב מוקדם. אולם, במהדורת פרנקל מתורגמים דבריו של הרמב"ם אחרת "אבל קידושין דאורייתא אמנם הם מבוארים בביאה" והעולה ממשפט זה שיתכן שגם קידושי שטר וכסף הם מהתורה, אך אינם מבוארים כקידושי ביאה. לפי זה, תאריך כתיבת המצווה ע"י הרמב"ם הוא מאוחר. ואם המקור שהרמב"ם מביא בתשובתו לקידושי כסף הוא, כאמור לעיל - "קיחה קיחה", לפי זה מקור זה דווקא מעיד שזמן תשובתו קדום, בדומה לפירוש המשנה שלו ובוודאי לפני דבריו בספר המצוות ולא כדברי הרב קפאח.

19. לשונו בהקדמתו למשנה עמ' לו במהדורת רבינוביץ, הוצאת מוסד הרב קוק. ועיין הלי' ממרים א,ג.

4. הרמב"ם למד שהסוגיה בדף ד': היא הסוגיה המרכזית לקידושי כסף ולא הגזרה שווה ולכן פסק שקידושי כסף לבסוף הם מהתורה וחזר בו כעדות בנו.